

Розділ 1. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОСВІТИ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

УДК 376 - 056. 26 : 617. 751.6] - 053.4

© 2010 р.

Л.С.Вавіна

к. пед. н., ст. наук. співр.

Інститут спеціальної педагогіки НАПН України (м. Київ)

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

В статті розкриваються науково-методичні засади здійснення дошкільного навчання дітей з порушеннями зору, зокрема: завдання та кінцева мета діяльності спеціального дошкільного закладу на сучасному етапі, основні принципи організації навчально-корекційного процесу, базисні умови здійснення педагогічного керівництва пізнавального діяльності дітей, забезпечення охоронних умов у процесі корекційного навчання, деякі особливості роботи з розвитку мовлення дітей як провідного принципу їх навчання.

Ключові слова: дошкільне навчання, корекційне навчання, діти з порушеннями зору, принципи навчання, педагогічне керівництво, охоронні умови, розвиток мовлення.

Концептуальними засадами організації дошкільного навчального закладу або навчально-виховного комплексу (НВК) є забезпечення оптимальних умов для комплексного, системного, неперервного виховання і навчання дітей раннього, дошкільного і молодшого шкільного віку – періодів дозрівання зорової системи дитини.

Як довела практика, спеціальні дослідження, сімейна педагогіка, дошкільне дитинство має надзвичайно важливе значення у процесі становлення особистості дитини зі зниженим зором, формування необхідних для навчання в

школі передумов та важливих рис особистості, що визначатимуть її соціальну поведінку і діяльність впродовж цілого життя.

Виходячи з цього, **основними завданнями** спеціального дошкільного закладу для дітей з порушеннями зору, як і для дітей з нормальним зором, є наступні:

— забезпечення умов для своєчасного, повноцінного і гармонійного розвитку кожної дитини з метою виховання ініціативної, творчої особистості, яка має стати відповідальним виконавцем і лідером;

— залучення дітей до основних складових людської культури – рідної мови, традицій, звичаїв, праці, мистецтва, моралі та ін.;

— виховання активного пізнавального, морального та естетичного ставлення до навколишнього світу – до явищ природи, предметів побуту, людей, власної особи;

— формування у дітей сенсорного (перцептивного) досвіду на основі активізації полісенсорного сприймання, а саме зорове сприймання завжди здійснюється у взаємозв'язку з іншими видами відчуттів (слух, дотик, нюх, смак та ін.);

— забезпечення кваліфікованої турботи про зміцнення і збереження фізичного і психічного здоров'я дітей з порушенням зором, вироблення у них здорового способу життя;

— створення в спеціальному дошкільному закладі та в сім'ї умов для оволодіння дітьми морально-етичними нормами, культурною поведінки і спілкування, способами попередження та розв'язання конфліктних ситуацій;

— спільно з сім'єю дбати про те, щоб кожна дитина зростала вихованою, чемною, любила своїх батьків, родину, друзів, рідну країну.

Одночасно з загальноосвітнім процесом в спеціальному дошкільному закладі здійснюється **спеціальна корекційна робота**, спрямована на подолання відхилень в психофізичному розвитку дітей з патологією зору. Корекційні

заняття мають носити індивідуально-диференційований характер в залежності від потреб дитини в них.

Кінцевою метою спеціального дошкільного закладу є стабілізація всього ходу психофізичного розвитку дитини для її успішної інтеграції в загальноосвітню або спеціальну школу і середовище однолітків.

Основними **принципами** організації корекційно-педагогічного та освітнього процесів є наступні:

— забезпечення стандарту загальноосвітньої підготовки в умовах неперервності дошкільно-шкільного виховання, навчання і лікування дітей з порушенням зору;

— модифікація навчальних програм, перерозподіл навчального матеріалу та зміна темпу його проходження на основі наступності дошкільного й шкільного курсів з дотриманням дидактичних вимог відповідності змісту навчання психофізичним і пізнавальним можливостям дітей;

— врахування загальних, специфічних та індивідуальних особливостей розвитку дітей з порушенням зору дошкільного віку;

— диференційований підхід до дітей залежно від стану їхнього зору та способів орієнтації в пізнанні навколишнього світу, включаючи застосування спеціальних форм і методів роботи з дітьми, методики індивідуально-підгрупового навчання, оригінальних наочних посібників, підручників, тифлотехнічних засобів, а також зменшення наповненості груп і класів;

— педагогічне керівництво навчально-пізнавальною та корекційно-реабілітаційною діяльністю дошкільників і молодших школярів з порушенням зору;

— комплексний (клініко-фізіологічний, психолого-педагогічний) підхід до діагностики та корекційної допомоги дітям з порушенням зору;

— психолого-педагогічний супровід дітей з порушенням зору протягом усіх років навчання;

— створення офтальмологічних умов у групових і навчальних кімнатах, лікувальних кабінетах та спеціального розпорядку дня, лікування, виховання і навчання з врахуванням інтересів, здібностей і потреб дитини;

— забезпечення оптимальних умов для тривалої медико-психолого-педагогічної реабілітації дітей з порушенням зору; 2-х до 7-8 (10-11) років.

Як відомо, навчання і виховання відбувається шляхом взаємодії педагога та дитини. Процес навчання і виховання дітей з порушенням зору в цьому відношенні не має принципової різниці. Йдеться лише про відмінності, які відображають міру співвіднесення діяльності педагога і дитини, про суттєве посилення функцій педагогічного керівництва, яке витікає з аналізу пізнавальних можливостей дітей зі зниженим зором та пов'язаних з ними особливостей пізнавальної діяльності (дослідження Т.М.Детярєнко, М.І.Земцової, Н.Г.Морозової, Л.І.Плаксіної, Т.П.Свиридюк, С.І.Синьової, Л.І.Солнцевої та ін.).

Зокрема, **педагогічне керівництво** пізнавальною діяльністю дітей з порушенням зору в процесі корекційного навчання передбачає:

1. Знання та врахування психофізичних особливостей кожної дитини, а саме: діагнозу захворювання органу зору, гостроти центрального зору, поля зору, стану фіксації, характеру зору, можливого зорового навантаження, характеру вторинних та супутніх порушень.

2. Дотримання режиму охорони зору:

— забезпечення оптимального освітлення приміщення: для короткозорих дітей рекомендується освітлення 500 люкс та вище; для дітей із захворюваннями заломлюючих ділянок зорового апарату, роївки та кришталика — низьке, 80-100 люкс; дітей зі світлобоязню знайомлять з об'єктами в захищеному від яскравого світла місці;

— розміщення ігрового та дидактичного матеріалу — на рівні очей на регламентованій для кожної дитини відстані;

— постійне чергування видів діяльності на позаспортивній основі з використанням всіх збережених адапляторів;

3. Створення необхідної навчально-виховної бази для забезпечення обладнанням навчально-виховного процесу на основі врахування характеру порушеного у дітей зору.

— достатньої кількості (для кожної дитини) наочного роздаткового матеріалу;

— обладнання рослинних і живих куточків для спостереження за рослинами і тваринами на близькій відстані від очей;

— обладнання ігрових куточків відпочинку в групах і в кожній дитини вдома з урахуванням рекомендацій лікаря-офтальмолога, наприклад, для дітей зі збіжного косозістю — ігри типу дитячого баскетболу або з киданням кілець, мольберти для розглядання картинок та малювання; для дітей з розбіжною косозістю — мозаїка, лото, книжки-розмальовки тощо.

4. Забезпечення принципу паступності та зв'язку в роботі вихователів, тифлопедагогів, медичного персоналу та батьків, у додержанні загальних вимог та рекомендацій, узгодженості в педагогічних і медичних впливах тощо.

5. Забезпечення корекційної спрямованості навчально-виховної роботи, визначення її мети, використання методичних прийомів та наочних матеріалів під час різноманітних заходів (занять, уроків, прогулянок, самообслуговування, підготовки ранків тощо), кожного педагогічного чи медичного впливу, прогнозування очікуваних результатів внаслідок її застосування залежно від можливостей кожної дитини [6].

Варіативність засобів психолого-педагогічного впливу, адаптивні можливості виховних та навчальних форм і методів, цілісність і комплексність загального оздоровлення організму дитини створюють цілісну модель соціальної адаптації та реабілітації дітей дошкільного віку з порушенням зору. Це дозволяє успішно вирішувати проблеми

профілактики та покращення стану зору шляхом створення в дошкільному закладі охоронних умов, загально оздоровчих і спеціальних корекційних заходів.

У навчально-виховному процесі слід дотримуватися насамперед *дозованого зорового навантаження* під час навчання слабозорих дітей письма і читання, роботи з наочним матеріалом, перегляду відеоінформації тощо. Розташування натуральних предметів у просторі, відстань між ними та від них до очей мають підбиратися індивідуально. Елементи мозаїки, приміром, розкладаються на відстані 30 см від очей учнів. Кутовий розмір елементів мозаїки складає 5° , а розмір перцептивного поля (гобо, простору, який сприймається) всього мозаїчного полотна — 40° . Розмір перцептивного поля малюнків має складати від 10° до 50° . Кутові розміри зображень знаходяться в межах від 3° до 35° , деталі зображень — від $0,5^\circ$ до 20° . У завданнях на розвиток константності сприймання спочатку підбирається мінімальна відстань, на якій розпізнається зображення (для кожної дитини індивідуально), потім ця відстань поступово збільшується.

При наявності у дитини амбліопії на один чи обидва ока слід брати до уваги зниження центрального і периферійного зору, стан зорової фіксації та ін., щоб забезпечити розгляд дрібних предметів, фіксацію погляду, сприймання форми і розміру предметів тощо.

Для профілактики зорової втоми і попередження прогресування очних хвороб важливо скорочувати час роботи на відносно близьких відстанях від очей і включати корекційні періоди зорового навантаження на більших відстанях із зображеннями, які мають 40-60-кратне збільшення і більше. Це досягається за допомогою диaproекторів, використання яких забезпечує корисну діяльність зорової системи на близькій, середній та дальній відстані наочного матеріалу від очей, що сприятиме корекції порушень зорового сприймання.

Важливою корекційною вимогою розпорядку життя дітей в спеціальному дошкільному закладі є система *духовної активності* дитини, яка передбачає подолання гіподинамії у дітей з порушенням зору, зумовленої утрудненнями їхнього зорово-рухового орієнтування в просторі, яка вклучає спеціальні заняття з лікувальної фізкультури, ритміки, орієнтування в просторі, фізкультхвилинки. Зміст, зокрема, фізкультхвилинок залежить від мети відпочинку дітей. Це можуть бути наступні вправи:

- загально зміцнювальні;
- для тренування рухів ока, що активізують кровообіг в очах та в мозку;
- для зняття м'язового напруження;
- для зняття астенопії та поліпшення гемодинаміки очей;
- відпочинок із заплоненими очима;
- розслаблений погляд у далечінь (відпочинок біля вікна);
- виконання фрагментів танців під музику;
- інсценізація окремих епізодів відомих казок, оповідань тощо.

Таким чином, вся навчально-виховна робота, режим дошкільного закладу підпорядковуються завданням удосконалення, розвитку рухової активності дітей, формування в них витривалості, сміливості, сили, гігієнічних звичок.

Зрушень у розвитку дитини можна досягти лише тоді, коли педагогу вдається домогтися сталої атмосфери особливої доброзичливості, ширості, поваги до особистості дитини. Педагог несе відповідальність не тільки за засвоєння дітьми програмного матеріалу, а й за емоційне благополуччя кожної дитини, оскільки саме воно є однією з основних умов гармонійного розвитку особистості. В умовах цілопогодичного розвитку дитини в групі дитячого садка в неї різко випливає розвиток таких важливих психологічних структур

особистості, як самосвідомість, смолці, мотиви, не формуються правильний досвід спілкування.

Щоб запобігти цьому, бажано педагогічний процес будувати так, щоб увесь час орієнтуватися на зону найближчого розвитку дитини з порушенням зору. Важливо виховувати у дошкільників з порушенням зору допитливість, потребу пізнавати нове, формувати пізнавальну активність, хоча й процес це дуже тонкий і потребує неабиякої майстерності в роботі. Коли педагог розуміє, що дитина має право на помилку і дає їй можливість викласти свої міркування, відстояти свою думку, довести її, діти ростуть активними, вмілими, допитливими, з розвинутою увагою. Оптимістична оцінка діяльності дітей з патологією зору вносяє в них віру в свої сили, спонукає до творчості.

Важливо, щоб педагог завжди тримав під контролем своє спілкування з дітьми, не дозволяв собі зверхності, байдужості щодо них, тактовно керував спілкуванням вихованців між собою. Особливу увагу слід приділяти колективним формам взаємодії, адже встановлено, що дитина багато чого навчається саме у своїх однолітків. Окрім того, спілкування дітей як з дорослими, так і з ровесниками у різних видах діяльності та в повсякденному житті сприяє вихованню у дошкільників гуманних почуттів і доброзичливих взаємин, засвоєнню норм і правил культурної поведінки.

Отже, створення в процесі занять сприятливого мікроклімату – важлива умова ефективності навчання і виховання дошкільників з порушенням зору.

Велике значення в дошкільному закладі приділяється *розвитку мовлення* як засобу освоєння цінностей національної культури та важливому компоненту формування особистості. Розвиток мовлення здійснюється під час всіх видів діяльності дітей і є необхідною частиною корекційно-виховної роботи дошкільного закладу для дітей з порушенням зору.

Заняття з розвитку мовлення систематично проводяться у групах та індивідуально з кожною дитиною. Педагог

навчас дітей правильно будувати фрази, послідовно викладати думки, правильно за смислом вживати слова.

Через недостатність сенсорного досвіду у дошкільників з порушенням зором може спостерігатися деякий розрив між предметною практичною дією та її словесним позначенням. Для подолання цього явища проводяться спеціальні предметно-практичні заняття з розвитку мовлення і зорового сприймання, де дітей навчають аналізу предметів та функціональних дій з ними. Педагог повинен мати достатню кількість ілюстрацій та інших наочних матеріалів для того, щоб діти з порушенням зором змогли краще роздивитися зображення. При цьому слід пам'ятати, що зображення на малюнках має мати чіткі контури та бути не перевантаженими зайвими об'єктами та деталями. Предмети, іграшки, явина, ілюстрації, за якими слабозорі, діти з косоокістю й амбліопією складають словесні описи, мають враховувати характер зорового сприймання дітей [5].

Під час добору ігрового та дидактичного матеріалу для групових і підгрупових занять необхідно враховувати вимоги, зумовлені своєрідними особливостями психофізичного розвитку дітей з різними порушеннями зору, а саме:

- відповідність матеріалу заняття змісту програми дитячого садка для певної вікової групи, а також реального стану зору та наявних у дітей уявлень, виявлених в результаті індивідуального обстеження кожної дитини;
- реалістичність об'єктів та їх зображень;
- доступність матеріалу для сприймання кожного дитиною;
- педагогічна доцільність, корекційна місткість матеріалу (можливість багаторазового його використання у різних видах діяльності з різкими корекційними цілями);
- зовнішня привабливість та естетичність;
- системність при доборі матеріалу, надання переваги посібникам, які розкривають динаміку розвитку явина, процесу, предмета тощо);

– адаптація підбраного матеріалу до особливостей зорового сприймання дітей з порушенням зору (виключення зайвих деталей, підсилення при потребі контрастності зображення, озвучення тощо).

Для дитини з порушенням зору мовлення педагога має слугувати зразком і бути образним, виразним, емоційно забарвленим і доступним дітям.

Особливо ефективними для розвитку мовлення є спеціально створювані ситуації спілкування (індивідуальні та колективні). Вони сприяють розвитку діалогічного мовлення, збагачують словник дітей, навчають їх основ культури спілкування [1].

Заняття з розвитку мовлення доцільно проводити як комплексні, так і тематичні. Метою комплексних занять є розвиток у дітей зв'язного мовлення, словника, звукової культури мовлення. Кожне останнє заняття місяця – тематичне. Воно присвячується словниковій роботі, вивченню звукової культури мовлення тощо.

Відбір для занять з розвитку мовлення *літературного матеріалу* педагог здійснює на основі врахування знань дітей та їх інтелектуальних можливостей. На різних роках навчання вводиться читання віршів та оповідань морально-етичної та памористичної спрямованості, розповіді та читання казок, переказ знайомих оповідань і казок, творчі розповіді дітей, епічні бесіди, заучування віршованих загадок, приказок, прислів'їв.

Після читання оповідань та казок бесіди відтворюючого характеру не проводяться. Перевага надається бесідам за запитаннями для з'ясування засобів художньої виразності твору, для розрізнення жанрів, елементам драматизації.

Щоб підсилити емоційність сприймання художніх творів, доцільно використовувати такі прийоми, як словесні уявні прийоми (діти уявляють себе на місці героя), словесний малюнок (яким ти уявляєш позитивного, негативного героя, намалюй

5. Морозова Н.Г. Воспитание активного познавательного интереса к окружающей действительности у дошкольников с нарушениями зрения // Вопросы активизации обучения в школах для детей с нарушениями зрения / Под ред. А.И.Каплан, В.А.Лыжиной, Л.И.Солнцева. - М.: НИИ МАИ, 1976. - С. 67-72.

6. Плакина Л.И., Григорян Л.А. Содержание медико-педагогической помощи в дошкольном учреждении для детей с нарушениями зрения - М., 1998. - 56 с.

7. Синьова С.П. Гиплопсихология. - К.: ВО УФЦ - БФ "Візаві", 2002.

8. Солнцева Л.И. Значение дошкольного воспитания в коррекции недостатков психического развития детей с нарушениями зрения // Дефектология. - 1983. - № 4. - С. 54-59.

Л.С. Вавина. Научно-методические основы дошкольного обучения детей с нарушениями зрения.

В статье раскрываются научно-методические основы осуществления дошкольного обучения детей с нарушениями зрения, в частности: задачи и конечная цель деятельности специального дошкольного учреждения на современном этапе, основные принципы организации учебного коррекционного процесса, важные условия осуществления педагогического руководства познавательной деятельностью детей, обеспечение охраняемых условий в процессе коррекционного обучения, некоторые особенности работы по развитию речи как ведущего принципа их обучения.

Ключевые слова: дошкольное обучение, коррекционное обучение, дети с нарушениями зрения, принципы обучения, педагогическое руководство, охраняемые условия, развитие речи.

його зовнішність), уявний діалог дітей з літературним героєм, аналіз рис характеру героя твору та інші.

Підготовка дітей до засвоєння грамоти проводиться в єдності з розвитком мовлення як засобу спілкування. Щоб надати процесу навчання невідомого, ігрового характеру, на заняттях використовується великий арсенал дидактичних ігор.

Організуюючи *ознайомлення дітей з природою*, слід обирати доступні дітям з порушенням зору об'єкти для спостережень, які допоможуть сформулювати у них основи матеріалістичного світорозуміння. Для цього слід вести щоденну колітку роботи під час спостережень на прогулянках, розповідей, бесід, дослідів тощо.

Слід також установлювати тісні зв'язки між різними видами дитячої діяльності та окремими навчальними предметами. Так закріплення, уточнення і актуалізацію математичних знань і вмій можна здійснити на заняттях з малювання, ліплення, конструювання, фізичного виховання, предметно-практичної діяльності.

Список літератури

1. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: Монографія. - К.: Вид-ий дім "Слово", 2004. - 376 с.

2. Дегтяренко Т.М., Вавина Л.С. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами: Навч. посіб. Суми: ВІД "Університетська книга", 2008. - С. 42-61.

3. Земцова М.І. Некоторые особенности познавательной деятельности детей дошкольного возраста при нарушениях зрения: Обучение и воспитание дошкольников с нарушениями зрения. - М.: Просвещение, 1978. - С. 7-24.

4. Коррекционно-воспитательная работа со слабовидящими детьми дошкольного возраста / Под ред. Т.Л.Свиридюк. - К., 1984. - 57 с.

L. Yavina. Scientific and methodical foundation of preschool education for children with visual impairment.

The article describes scientific and methodical foundation of preschool education of visually impaired children, in particular: tasks and ultimate goal of the special preschool institutions at the present, basic principles of organisation of educational and corrective process, providing terms of realisation of pedagogical guidance of the cognitive activity of children, providing of preserving conditions in the process of the corrective education, specific features of speech development as a main principal of education of visually impaired children.

Key words: *preschool education, corrective education, visually impaired children, principles of education, pedagogical guidance, preserving conditions, speech development.*

Статтю подано до друку 11.05.2010 р.

УДК 376-056.262:796.035:685.557

© 2010 р.

Ю.О. Войтюк

к. біол. н., доцент
ННУ імені М.П.Драгоманова (м. Київ)

МЕТОДИКА ГОРИЗОНТАЛЬНОЇ ТРОСТІНИ В ПРАКТИЦІ АКТИВНОГО ВІДПОЧИНКУ І ТУРИЗМУ НЕЗРЯЧИХ

В статті запропонована методика супроводу групи незрячих в умовах активного відпочинку. Методика горизонтальної тростини (МГТ) розглядається як ефективний і безпечний спосіб супроводу при здійсненні в екстремальних умовах природного середовища. Пропонується система умовних знаків та варіанти супроводу від двох до дев'яти незрячих одним чи двома супроводжуючими. Автор, виходячи з власного досвіду,

презентує активний відпочинок як альтернативу і потужну складову в системі соціальної реабілітації інвалідів по зору.

Ключові слова: *методика супроводу незрячих, активний відпочинок, методика горизонтальної тростини (МГТ), туризм, просторове орієнтування, соціальна реабілітація.*

Цивілізований світ вже давно уривав права людей з особливостями психофізичного розвитку з правами інших членів суспільства. Долучилася до цього й Україна, приєднавшись до Конвенції ООН «Про права інвалідів». Актуальними в контексті соціальної реабілітації інвалідів стали проблеми активного відпочинку та туризму осіб з різноманітними порушеннями зору. Важко уявити повноцінним і насильним життя людини (навіть цілком здоровою), яка позбавлена можливості вільно пересуватися і змушена бути в'язнем у власній оселі. Все, що складає нормальне людське життя, визначає сучасний стан і майбутнє людини: спілкування, навчання, робота, змістовний і цікавий відпочинок, відбувається переважно поза межами її помешкання, а отже безпосередньо пов'язане із здатністю людини пересуватися, тобто перебувати в змінних координатах простору і часу. Якщо мова йде про людину-інваліда, насамперед, інваліда по зору, то забезпечення гарантованої можливості безбар'єрного пересування стає одним з першочергових завдань соціальної реабілітації, на що ще у першій половині ХХ століття вказувала М.І.Земцова (1949).

До проблеми просторового орієнтування, а отже і просторового пересування, неодноразово звергались інфопедагоги-науковці та практики: А.Р.Азарян, В.А.Кручинін, І.С.Моргуліс, М.Н.Наумов, В.С.Свердлов, І.І.Солнцева. Особливості сприйняття простору дітьми та удосконалення сенсорно-перцептивного розвитку сліпих навчали Б.Г.Апаньєв, В.З.Деніскіна, В.А.Кручинін, І.І.Подколзина, Е.Ф.Рибалко та Л.А. Рудакова.